

**ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОМАНУ
ЛЮБКА ДЕРЕША "ТРОХИ ПІТЬМИ"**

У статті здійснено аналіз хронологічної побудови роману "Трохи п'ятьми" сучасного українського письменника Л. Дереша. Досліджено функції та художню цінність хронологу в літературному творі, зосереджено увагу на зовнішньому, внутрішньому та локальному просторах, на пороговому хронолозі кризи і життєвого зламу. Аналіз хронологу твору дозволяє стверджувати, що його художній час і простір є глибоко реалістичними й конкретними та виконують головну сюжетотворчу функцію роману. Пороговий хронологічний кризу і життєвого зламу виступає найважливішим просторово-часовим символом твору та сповнений високою емоційно-ціннісною інтенсивністю.

Ключові слова: часопростір, хронологічний, зовнішній, локальний та внутрішній простори, топос, локус, хронологічний кризу і життєвого зламу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливою складовою філологічного аналізу будь-якого художнього твору є його часопросторова характеристика, оскільки час і простір слугують конструктивними принципами організації літературного твору. Необхідно зазначити, що проблемою вивчення часопростору в художній літературі займалися М. Бахтін, Н. Копистянська, Д. Лихачов, Ю. Лотман, Б. Томашевський, Ф. Федоров та інші.

На думку М. Бахтіна, "Через ворота хронологічних совершается всякое вступление в сферу смыслов" [1: 391]. Він зазначає, що час в літературному творі "згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії. Прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом" [2: 79].

За Н. Копистянською, "хронологічний є чинником жанротворчим, змістовим, структурним і філософським. Він бере участь у створенні тексту (внутрішньо текстовому напруженні), у створенні підтексту (напруженні між текстом і підтекстом), у закладанні кодів надтексту, перекодуванні, апелюванні до досвіду і уяви читача. Простір є суттєвою частиною авторського хронологу, соціально-історичного, сюжетного, персонажного хронологу" [3: 172]. Вона виділяє такі типи простору, як зовнішній, локальний та внутрішній (простір персонажа), які реалізуються у межах часопросторової моделі художнього твору [3: 172]. З огляду цього, ідеї Н. Копистянської щодо типології хронологу можна застосувати і для аналізу часопросторової організації роману Л. Дереша "Трохи п'ятьми" (2007 р.), що дозволить краще зрозуміти глибину і ширину сфери його змісту.

Варто зауважити, що романи сучасного українського письменника Л. Дереша неодноразово ставали предметом дослідження молодих науковців, але ми не знайшли праць, в яких аналізувалася хронологічна організація роману "Трохи п'ятьми". Тому наше дослідження з висвітлення цієї проблеми можна вважати одним із перших.

Мета статті – визначити особливості часопросторової організації роману Л. Дереша "Трохи п'ятьми".

Досягнення поставленої мети потребує виконання таких завдань:

- визначити сюжетотворюючу роль хронологу у побудові роману "Трохи п'ятьми";
- з'ясувати способи вираження часу і простору.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Художній час зазначеного роману реалістичний і конкретний. Уже на першій сторінці твору автор вказує на чіткий час подій, про які йдеться у романі – літо 2006 року, коли в Карпатах, напередодні Івана Купала, відбувається молодіжний з'їзд неформалів біля водоспаду Шипіт, що знаходиться у Воловецькому районі Закарпатської області. Сюжетний час роману "Трохи п'ятьми" охоплює всього чотири дні, та для читача це не є помітним, оскільки простори пам'яті персонажів розширюють його та збагачують насиченістю подій.

Незважаючи на реалістичність роману та зображення наших днів у ньому, сюжетотворююча роль хронологу у творі є складною і не відразу зрозумілою реципієнту. Візьмемо до уваги хоча б той факт, що спочатку у ролі оповідача виступає сам автор, який під час сеансу монодрами, проведеного для нього колегою-психологом, потрапляє в інший для себе вимір. Потім цю роль (оповідача) він передає Германові, одному із центральних персонажів роману, а до кінця твору майже всі шість головних персонажів по черзі стають оповідачами, що, на нашу думку, ускладнює сприйняття твору.

Про складність наративної структури роману Л. Дереша "Трохи п'ятьми" зауважує В. Соколова, яка пояснює це тим, що автор сполучає жанрові ознаки роману й монодрами і на рівні наративної структури активно використовує прийоми, які притаманні драматичному твору [4: 137-138]. Складність полягає

ще й у тому, що автор широко використовує прийоми ретроспекції та інтроспекції, проте саме ці прийоми сприяли захопливому та динамічному розвитку подій. Персонажі роману пригадують своє недалеке минуле, яке для кожного з них пов'язане із різноманітними надуманими страхами та нікчемним існуванням. У мальовничій природі Карпат вони намагаються знайти гармонію, розраду та примирення зі світом та з собою. З цього випливає, що зовнішній та внутрішній простори є домінуючими у просторовій парадигмі роману. Топоси полонини, гір, річки, водоспаду гармонійно поєднуються із внутрішнім світом персонажів, які проходять ритуал ініціації, своєрідний перехід від одного стану до іншого на обшарах часу і простору. Локальний простір займає другорядну позицію, зображуючи умови існування окремих персонажів.

Простір роману "Трохи п'ятьми" – це поєднання географічного та психологічного просторів. Напередодні Івана Купала в Карпатах відбувається традиційний з'їзд неформалів, на якому хтось планує влаштувати шаманський сеанс масового суїциду. На "fest" самогубців протягом двох днів збираються шестеро майбутніх мерців: панк та алхімік з глибокою душевною травмою Герман, юна мазохістка Віка, двійко дівчат із фобією переслідування з потойбічного світу Жанна і Лорна, розчарований молодий програміст Йостек та екстрасенс-невдаха Алік. Всі вони зібралися туг, щоб вийти за межі власного простору, та залишається таємницею хто їх зібрав, з якою метою і які можливі наслідки цього зібрання. Почуття самотності, трагічні внутрішні конфлікти, відсутність стійких переконань та сталого світогляду персонажів стали підґрунтям для розгортання колізії покинутості в світі.

Так, Віка згодом розуміє, що простір, обмежений оточенням горе-коханця Вітаса, губить її. Та спочатку вона поділяє погляди та захоплення Вітаса, оскільки вважає, що любить його, а він її. Вітас нагадував молодого кримінального елемента, який вважав себе сатаністом, цікавився окультними речами, хотів стати першим космонавтом на самопідтримці та мріяв навчитися робити чучела, "матеріли" для яких місяцями валялися у нього дома. Простір, у якому проживає Вітас виглядає жахливо: "В хаті штин стоїть такий, що можна матку виригати. Заходиш у ванну, хочеш хоч руки помити – а там шкура якась двохмісячної давності в розсолі кваситься" [6: 41-42]. Віці властиве прагнення хоч до якоїсь чистоти і порядку, тому згодом, коли вона переїжджає до Вітаса, він повикидав усі трупи тварин і в квартирі був наведений певний лад.

Спілкування з Вітасом негативно впливає на внутрішній психічний простір Віки, оскільки дівчина, після того як потерпає від знущань Вітаса, нічого кращого для себе не знаходить, як покінчити життя самогубством. На щастя, дівчину врятували і вона, тікаючи і ховаючись від Вітаса, приїжджає на Шипіт, де на лоні природи, завдяки сеансу "шаманотерапії", звільняється від свого страху перед Вітасом: "Нарешті я почуваю себе жінкою, яку ніхто не смикає за поводок. Яка ходить, де хоче. Я почуваю себе так, ніби мені все дозволено. <...> Я проста, як природа. Я вільна, як природа. <...> Я і є природа..." [6: 139]. Ці слова Віки є символом очищення, свободи і надії на краще майбутнє. Вона виривається з внутрішнього замкнутого простору, в якому раніше не було місця цим категоріям. Простір переходу Віки у новий світ – це бажання і можливість змін. Символічним є також те, що Віка, після свого духовного зцілення, починає позитивно сприймати дане їй при Хрещенні ім'я Віра, яке до того викликало в неї роздратування.

Зображуючи людину в момент екзистенційної кризи, на межі, на порозі прозріння, автор творчо реалізує пороговий "хронотоп кризи і життєвого зламу" (термін М. Бахтіна), який намагаються подолати персонажі роману. Зокрема, внутрішній простір Германа звувився до питання гріха і провини за вбивство людини, якого він, насправді, не коїв. Хлопець просто опинився не в тому місці і не в той час. У його душі відтепер панує п'ятьма і страх, з відчуттям яких він не може більше жити. Врешті, Герман знаходить для себе вихід, який полягає у самопожертві. З метою позбавитися від важкого гріха він на десять днів іде в гори без одягу, без їжі на поталу звірам і гірської природи. Подолання персонажем часопросторових меж набуває смислу переходу з одного внутрішнього стану в інший.

Ретроспективний аспект роману "Трохи п'ятьми" проявляється у кожному персонажі твору. Про це явище в сучасній літературі зауважують Т. Давидова і В. Пронін в "Теорії літератури", де серед нових тенденцій в мистецтві слова виділяють "обращение к памяти персонажа как к внутреннему пространству для развертывания событий" [5: 175]. Такій тенденції характерний хід сюжетного часу вмотивований психологією згадування. "Собственно время действия здесь сжимается до нескольких часов или дней, меж тем как на экран памяти проецируются время и пространство целой человеческой жизни" [5: 175-176].

Так, Жанна, під час спогадів, знайомить читача зі своїм простором до і після знайомства з Лорною, яка робить, що хоче і говорить те, що думає. Усе своє життя Жанна була слухняною дитиною, яка ніколи не перечила батькам. Але більше всього вона хотіла вирватися з-під їхньої опіки і того простору, в якому вона проживала: "У нас не квартира, а павуче гніздо. Бабця в нас у квартирі була головною павучихою. Вона командувала павуком-татом і павучихою-мамою. Вони всі обвивали мене своєю липкою турботою <...> Я себе почувала майже як та дівчина в дурдомі..." [6: 171]. Переходячи зі свого звичного простору, в якому не було місця наркотикам та аморальній поведінці, у простір нової подруги Лорни, Жанна відчуває неприйняття нового, страх перед ним: "Її квартира [квартира Лорни] справила на мене незгладне враження. В тій хаті панувала атмосфера, як у кошмарному сні, де ще нічого не трапилося, але

скоро трапиться. Якесь напруга у повітрі. <...> У заваленій горою немитого посуду кухні висів тютюновий дим. Видно було, що тут постійна неохайність. <...> У цій обстановці я почувала себе некомфортно" [б: 204-205].

Бажання звільнитися з під контролю рідних штовхає Жанну у середовище наркоманів, яке для дівчини хоч і є неприйнятним, але як слухняна вівця вона слїдує їхнім "законам" і "моралї": "Я пробує розуміти причинно-наслідковий зв'язок між мною та цією групою і дожджу висновку, що моя поява тут й існування цих людей пов'язані химерною сув'язю. Потім до мене доходить: ця група існує тільки для кетамінщиків" [б: 200]. Жанна у пориві пізнати інший простір не в силі вирватися з нього, він втягує її в себе, не відпускає.

Простір Лорни насичений п'їтьмою і химерами з потойбічного світу, які їй постійно ввижаються. Автор фрагментарно зображує дівчину з трьохрічного віку, періоду, який кардинально змінив майбутнє Лорни. Сталося це, коли дядя Валера змусив трьохрічну дівчинку загасити сонце: "Я розкрила очі й побачила, що світ занурився у напівморок. Враз замовкли всі пташки, цвіркуни. <...> Моє серце охопило неймовірне почуття жаху. Що я наробила!" [б: 233], "Я відчула, що на моїх плечах зараз лежить відповідальність за всесвітнє лихо. Люди мені цього не вибачать!" [б: 234]. Дівчинка по-справжньому повірила в те, що саме вона стала причиною загибелі світу, який без сонця не зможе існувати і, не вагаючись, стрибнула зі скелі вниз. Тоді ніхто Лорні не роз'яснив, що це було звичайне природне явище і лише на Шипоті з'ясується, що 23 вересня 1987 року було сонячне затемнення. "Дядько хотів змусити Лорну повірити, ніби вона має достатньо сил, аби впливати на природу... на зовнішній світ загалом..." [б: 276] і Лорна справді жила з вірою у це дев'ятнадцять років. Опозиція день / ніч стає для неї часовим орієнтиром, у якому ніч прирівнюється до часу смерті. Все життя Лорни зачепилося за той один день у горах: "Коли сонце виходило з-за хмар, твоя депресія [Лорни] відступала, коли сонце зникало, депресія посилювалася!" [б: 277].

Локальний та внутрішній простір Аліка, який вважав себе екстрасенсом, також несе символічну, підтекстову форму хронотопу кризи і життєвого зламу. Алік залишився сам у великому світі: "Якось наступив у мене такий період в житті, що став я, наче привид. У колективі до мене змінили ставлення з нейтрального на холодне. Ніхто зі мною не вітався. Я був повністю покинутий на самого себе" [б: 96]. Відчуття покинутості досягло вершини, коли Аліка перевели у дуже тісний кабінетик, у якому вміщалися лише діаграма на стїні, вогнетривка шафа і бюро. Він став настільки байдужим для своїх колег, що його ненароком замурували у цьому кабінеті: "Якось я засидївся на роботі. <...> Коли я скінчив писати, в коридорі вже було тихо. Збираю свій портфель, відчиняю двері. А за дверима – стїна. Натуральна стїна, свіжовикладена. Ще кладка не підсохла... Ну я людина інтелігентна – ламати стїн не буду" [б: 96]. Добре, що за вікном росла магнолія, по якій Алік зліз на землю. Саме в цей момент він зрозумїв, що більше жити так не буде, що період, коли до нього ставилися так холодно, скінчився: "Я відчув: усе буде гаразд. Усе стискалося в мені від радості, аж заперало дихання" [б: 97]. Алік кардинально змінює свій зовнішній і внутрішній простори. Він кидає роботу на заводі, якийсь час працює двірником при кінотеатрі, пізніше переїжджає у будинок у селі, в якому народився. Тут він ні з ким не спілкується, займається тільки городом, розводить кроликів, має три акваріуми з рибками, на які часто приходять подивитися місцеві дітлахи і практикує як цілитель. Згодом стає вчителем біології у місцевій школі: "Добре тоді було. Що називається, знайшов собі тепле місце. Возив дітей на екскурсії, проводив уроки на природі – дуже мене це все підносило духом. Це, далєбі, й був у мене розквіт мого зрілого життя, друга молодість" [б: 102].

Друга зламна криза в житті Аліка наступила після того, як він почув голос, що звучав ніби зі стїн класу. Цей голос повідомив Аліку, що він є одним із дванадцяти хранителїв раси, які поведуть людство у Невідоме після квантового стрибка 20 грудня 2012-го року: "Новий Єрусалим – це новий світ, куди ввійде людство після квантового переходу. І ми, хранителї, повинні звести цей світ словами, які пронесемо крізь час і простір. І буде в Новому Єрусалимі дванадцять брам, і дванадцять імен дванадцяти янголів буде записано на тих брамах..." [б: 104]. Та Аліку не вдається пройти це випробування, його ім'я не буде викарбовано на одній із брам, він не стане янголом. Розчарування в собі та власне безсилля приводять Аліка, як і його нових знайомих, на фестиваль самогубцїв, де вони вважають, є вихід із кризової ситуації.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, часова і просторова характеристики роману Л. Дереша "Трохи п'їтьми" різноманїтні і глибоко значимі. Володіючи високою емоційною цінністю, вони виконують важливу сюжетотворюючу функцію і виражаються в пороговому хронотопі кризи і життєвого зламу, в описі локального (місця проживань персонажїв), зовнішнього (природа Карпат) і внутрішнього (душевний світ персонажїв, їхня свідомість, пам'ять і уява) часопросторїв, в розширенні часових рамок, у багатоскладовості художнього часу роману. Завдяки зміщенню зовнішнього і внутрішнього хронотопів персонажі роману знаходяться одночасно у декількох локусах – у конкретному місці й часі фізичного перебування та в просторі своїх думок, видїнь, пам'ятї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.

2. Вступ до літературознавства. Хрестоматія : [навч. посіб.] / [упоряд. Н. І. Бернадська]. – К. : Либідь, 1965. – 256 с.
3. Копистянська Н. Аспекти функціонування простору, просторової деталі в художньому творі / Н. Копистянська // Молода нація : [альманах]. – К. : Смолоскип, 1997. – Вип. 5. – С. 172–173.
4. Соколова В. Наративна модель монодрами в романі Любка Дереша "Трохи пітьми" / В. Соколова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2012. – Вип. 12. – С. 137–142. – (Серія "Філологічні науки. Літературознавство").
5. Давыдова Т. Теория литературы : [учеб. пособие] / Т. Давыдова, В. Пронин. – М. : Логос, 2003. – 232 с.
6. Дереш Л. Трохи пітьми, або На краю світу / Л. Дереш. – Х. : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2007. – 288 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bakhtin M. Estetika slovesnogo tvorчества [Esthetics of Verbal Creativity] / M. Bakhtin. – М. : Iskusstvo, 1979. – 424 s.
2. Vstup do literaturoznavstva. Khrestomatiya [Introduction to Literary Studies. Reader] : [navch. posib.] / [uporyad. N. I. Bernads'ka]. – К. : Lybid', 1965. – 256 s.
3. Kopistyanska N. Aspekty funktsionuvannya prostoru, prostorovoyi detali v khudozhnyomu tvori [Aspects of Space Functioning, Spatial Details in Fiction] / N. Kopistyanska // Moloda natsiya [Young Nation] : [almanakh]. – К. : Smoloskyp, 1997. – Vyp. 5. – S. 172–173.
4. Sokolova V. Naratyvna model monodrama v romani Lyubka Deresha "Trokhy pitmy" [The Narrative Model of the Monodrama in the Deresh's Novel "A Little Bit of Darkness"] / V. Sokolova // Naukovyy visnyk Volynskogo natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrayinki [The Scientific Journal of the Volyn National Lesya Ukrainka University]. – 2012. – Vyp. 12. – S. 137–142. – (Seriya "Filologichni nauky. Literaturoznavstvo").
5. Davydova T. Teoriya literatury [Theory of Literature] : [ucheb. posobiye] / T. Davydova, V. Pronin. – М. : Logos, 2003. – 232 s.
6. Deresh L. Trokhy pitmy, abo Na krayu svitu [A Little Bit of Darkness, or at the Edge of the World] / L. Deresh. – Kh. : Knizhkovyy Klub "Klub Simeynogo Dozvillya", 2007. – 288 s.

Матеріал надійшов до редакції 24.04. 2014 р.

Свиридюк Л. А. Особенности время-пространственной организации романа Любка Дереша "Немного тьмы".

В статье проанализировано хромотопное построение романа "Немного тьмы" современного украинского писателя Л. Дереша. Исследованы функции и художественная ценность хромотопа в литературном произведении, внимание сосредоточено на внешнем, внутреннем и локальном пространствах, на пороговом хромотопе кризиса и жизненного рубежа. Анализ хромотопа книги позволяет утверждать, что его художественное время и пространство являются глубоко реалистичными и конкретными и исполняют главную сюжетотворческую функцию романа. Пороговый хромотоп кризиса и жизненного рубежа выступает самым главным пространственно-временным символом произведения и наполненный высокой эмоционально-ценностной интенсивностью.

Ключевые слова: время-пространство, хромотоп, внешний, локальный и внутренний пространства, топос, локус, хромотоп кризиса и жизненного рубежа.

Svyrydiuk L. A. Features of Time and Space of Liubko Deresh's Novel "A Little Bit of Darkness".

The article is devoted to the analysis of the temporal and spatial building of the novel "A Little Bit of Darkness" by the modern Ukrainian writer L. Deresh. The features and artistic value of chronotope are explored in the literary work. The main attention is paid to the external (nature of the Carpathians), internal (the inner world of the characters, their consciousness, memory and imagination) and local (place of characters' dwelling) space, to the chronotope of threshold. It is found that due to shifting of internal and external chronotopes the characters of the novel are simultaneously at several loci – in a particular place and time of physical presence and in the space of their thoughts, visions, memories. Also the analysis of novels chronotope gives the possibility to assert that its artistic time and space are very realistic and concrete, and they play the leading plot-creative function in the novel. The chronotope of "threshold" has the very high emotional value and is the main space-time symbol of the novel.

Key words: time and space, chronotope, external, local and internal space, topos, locus, the chronotope of threshold.